

Omlouvali jste zločiny a vynášeli zradu?
Svedte to na stranu
Mlčeli jste, i když tráva křičela?
Svedte to na stranu
Psali jste, když se i inkoust červenal?
Svedte to na stranu
Věřili jste, když ani půlnoc nevěřila svým očím?
Svedte to na stranu
Byli jste vždy u koryta?
Svedte to na stranu
Měli jste popravené za třísky při kácení lesa?
Svedte to na stranu
Děvkařili jste, když se i děvkám stahoval klín?
Svedte to na stranu
Sloužili jste, když i feny zalézaly?
Svedte to na stranu
Šplhali jste, klíčkovali, mazali med?
Svedte to na stranu
Přijímali jste pocty, když si i kámen odplivoval?
Svedte to na stranu
Odsuzovali jste, když se i provaz styděl za oprátku?
Svedte to na stranu
Štěkali jste, když zapíral hlas i poslední alík?
Svedte to na stranu
Donášeli jste, když i udavači mluvili o špině?
Svedte to na stranu
Máte ruce od krve?
Svedte to na stranu
Lízali jste paty a lhali, hrabali jste a žrali?
Svedte to na stranu
Neslyšeli jste, co si štěbetali i vrabci?
Svedte to na stranu
Přinutili jste šeptat i děti?
Svedte to na stranu
Šlapali jste po spoutaných?
Svedte to na stranu
Plivali jste po mrtvých?
Svedte to na stranu
Opjeli jste se cizími slzami a cizím potem?
Svedte to na stranu
Všechno, všechno, všechno svedte na stranu,
muzikanti noci
Svedte to na stranu

LL. č. 10, 2. května 1968

Diskuse, která v poslední době u nás probíhá, se koncentruje postupně a zdá se i logicky na problém politického modelu socialistické demokracie, který by měl být u nás uveden v život. Jestliže se tomuto problému dostává výrazné pozornosti i na stránkách LL, pak dosavadní výsledky oné dosti specifické pozornosti, která je v LL otázkám politického modelu dosud věnována, jsou pozitivní zejména ve dvojnásobném smyslu.

Jestliže totiž výrazným výsledkem této pozornosti je zatím přímý a otevřený útok na dosavadní strukturu politického uspořádání u nás, pak to jistě svědčí o tom, že stupeň demokratizace, jehož jsme zatím dosáhli, je zřejmě už vyšší než v ostatních socialistických zemích. To je jistě potěšitelné. (Nelze ovšem přehlédnout jistou kompenzaci této otevřenosti, spočívající v tom, že Haďákovy karikatury ve svém směřování k masové srozumitelnosti dosáhly už v osmém čísle LL úrovně socialisticko-realistické politické karikatury z padesátých let.)

Druhým pozitivním výsledkem je to, že byl postaven do centra pozornosti problém přeměny byrokratického systému politické moci v systém demokratický způsobem, kterým se bezprostřední zkušenost zpravidla formuje v bezprostřední názorovou reakci: je-li monopol moci špatný, je třeba plurality moci, je třeba vytvořit politickou opozici. V této své bezprostřednosti je tento názorový reflex na jistou konkrétní zkušenost zcela přirozený a logický a ve své *bezprostřednosti* a zároveň *prázdné obecnosti* i správný.

Jestliže ovšem člověk přechází od bezprostřednosti a prázdné obecnosti své první kritické reakce do stadia *kritického myšlení*, pak přirozeně usiluje o to, aby překročil rámec jisté konkrétní zkušenosti a aby zároveň prázdnou obecnost své první reakce naplnil hlubším konkrétním obsahem. To znamená, snaží se pochopit širší a hlubší souvislosti věci, překonat primitivismus černo-bílého hodnocení, své soudy budovat na směrodatných faktech a zbavit se pragmatismu svých bezprostředních reakcí.

V tomto směru je kritické myšlení opakem myšlení ideologického, chápaného jako falešné vědomí o skutečnosti. A protože píše tyto řádky do časopisu, který si svého času získal značnou zásluhu v boji proti marxovskému chápanému ideologickému myšlení, chtěl bych velice heslovitě upozornit na některé skutečnosti a souvislosti, které dle mého názoru nemůžou obějt stoupenec kritického myšlení, miní-li to s kritickým promyšlením modelu socialistické demokracie skutečně vážně.

1. K OTÁZCE VÝVOJE SOCIALISMU PO UCHOPENÍ MOCI

Pokud stoupenec kritického myšlení chce klást otázku socialistické demokracie ve smyslu kritického myšlení, musí se patrně poněkud zamyslet nad vývojem porevolučního socialismu, který mu mimo jiné také umožnil, aby si svou otázku po způsobech odstranění monopolu politické moci mohl veřejně vůbec položit. Chci proto věnovat první část úvahy některým otázkám vývoje socialismu po uchopení moci.

Je třeba zcela souhlasit s Karlem Kosíkem, jestliže prohlásil v osmém čísle LL Lenina, Luxemburgovou, Gramsciho a Masaryka za politiky-myslitele. Nelze však již, jak se zdá, souhlasit v tom, tvrdí-li Kosík dále, že po těchto osobnostech přicházejí dále jen političtí pragmatikové a politický pragmatismus. Tak po druhé světové válce jsou to v nesocialistickém světě např. Kennedy a de Gaulle, kteří se jasně vymykají z tohoto zobecnění. Politik nemusí být hned filosofem, aby jej bylo možno charakterizovat jako koncepciho politika, politika-myslitele. Kennedy byl zřejmě zavražděn právě proto, že prováděl jistou promyšlenou politickou koncepci. De Gaulle měl to štěstí, že unikl několika atentátům a realizuje promyšleně svou koncepci se značným úspěchem dodnes.

Máme-li však na mysli především socialistický svět, nemůžeme opomenout dva politiky-myslitele, kteří v období poleninském jsou nejvýraznějšími osobnostmi meziválečného socialistického hnutí. Je to Stalin a Trocký. Kritické myšlení, pokud neprovede konkrétní hodnocení činnosti obou těchto mužů a koncepcí jimi reprezentovaných, těžko dospěje ke kritickému poznání některých základních otázek vývoje socialismu po Říjnové revoluci. U Trockého jde i o zpřístupnění základních prací z jeho literárního díla.

Trocký je osobností tragickou. V Říjnové revoluci se osvědčil jako skvělý politik a organizátor; jeho myšlenkové koncepty až do střetnutí se Stalinem byly ovšem dosti „chiliastické“ a labilní. V začátku střetnutí se Stalinem zklamal zase jako politik; jeho jisté „estetství“ zřejmě spolupůsobilo, že neodstranil Stalina od moci ve chvíli, kdy to mohl poměrně snadno udělat. Tim prohrál nejen svou hru, prohrál však asi i pro hnutí historickou možnost, jít kupředu nestalinskou cestou. Trockého další politická koncepcie, kterou vytváří v exilu, je pochybená, protože je budována na dogmatu permanentní revoluce a na dogmatizování leninského konceptu sovětské formy revoluce v době, kdy již bylo třeba promyslet nový revoluční model.

Přesto má Trocký velikou myslitelskou zásluhu, protože jeho první provedl ze socialistických pozic analýzu stalinsky deformovaného socialismu. To, co se dnes říká a píše o stalinském byrokratickém systému, je v podstatě buď vědomé nebo nevědomé, často

velice vágní opakování Trockého analýz.

Co je na Trockého analýze mimořádně důležité a co, jak se zdá, dosti uniká některým dnešním kritikům stalinského byrokratismu, je to, že Trocký pochopil stalinismus jako byrokratickou *deformaci* socialismu — nikoliv tedy jako byrokratickou *likvidaci* socialismu. Zároveň vyslovil přesvědčení, že stalinský deformovaný stalinismus najde v sobě síly, aby svou stalinskou deformaci překonal. Toto přesvědčení se stalo dokladem, že marxistická analýza může i ve dvacátém století postihovat budoucí běh věcí.

Ani Stalin není v žádném případě politik-pragmatik, je politik-myslitel. Stalinský macchiavellismus není běžným pragmatismem, není projevem samoučelného fungování moci. Moc je ve stalinismu rovněž prostředkem k něčemu, prostředkem realizace stalinské koncepce výstavby socialismu. Stalinův myslitelský výkon byl v tom, že přeměnil marxismus v nemarxistický myšlenkový model, který si zachoval vnější vlastnosti marxistického názorového systému. Proto část komunistických intelektuálů, která zdaleka nebyla jen nějakou bezduchou převodovou pákou stalinské byrokracie, si postupně uvědomovala podstatu stalinismu spíše pod nárazy praxe a bezprostředního politického vývoje, než cestou vlastního kritického myšlení.

Základní krach stalinismu jako politické myšlenkové koncepce se neprojevil před válkou ve vnitřním vývoji SSSR, nýbrž na mezinárodním poli: byl to krach stalinismu v boji proti nacismu, bylo to vítězství nacismu v Německu, které mělo nedozírný vliv na další osudy Evropy a světa. Bylo zároveň osudové pro Stalina, že podruhé se dal zase přehráti nacisty — tentokrát jako představitel SSSR — v oně šachové koncepcie, která připravovala druhou světovou válku: to zase zavinilo nesmírné a zbytečné sovětské ztráty v první fázi války.

Ve vnitřním vývoji SSSR měl však stalinismus velké úspěchy, přetvořil sovětskou společnost a odstranil třídně antagonisticickou strukturu starého Ruska. Na bázi státně socialistického vlastnictví výrobních prostředků vyvinul v krátké době obrovský výrobní potenciál. Zlepšil materiální a sociální postavení velké části obyvatelstva. Tyto skutečnosti nelze použít ze zřetele, hodnotí-li se stalinský byrokratický systém, represe a zločiny stalinismu, jeho tragické důsledky pro mezinárodní socialistické hnutí. Pokud myšlení, které chce být kritickým, neprovede kritickou analýzu této *dvojakosti* stalinismu, nebude myšlením vpravdě kritickým a nepochopí také podstatu stalinismu.

To se týká vůbec kritické analýzy byrokratismu a byrokratické moci. Naivní a dosti často se vyskytující představa, že byrokratická moc se může držet pouhým terorem (a v tomto smyslu prokazuje svou samoučelnost a „třídní“ charakter) je výrazným projevem nekritického myšlení. Byrokracie, právě proto že

je byrokracie, nemůže být nikdy třídou v plném slova smyslu. Pokud přeměňuje svou úlohu sloužit společenským třídám a společnosti vůbec v nadvládu nad společností, nabývá vyzovené *paraziitní* charakter. Má-li se v této funkci zizopasnika udržet, nestačí jí však nikdy jen teror; musí v té či oné míře vyjadřovat i zájmy a potřeby této společnosti, musí v té či oné míře — samozřejmě i s tím či oním stupněm zvrácenosti — plnit určitý celospolečenský zájem. To platí nejen o stalinské byrokratické elitě, to platí o jakémkoliv byrokratickém systému. Pruský vojensko-byrokratický systém nabyl své síly a životaschopnosti nikoliv jako samoúčelný systém represe, nýbrž jako systém, který postupně naplnil objektivní společenskou potřebu sjednocení Německa, kterou německé demokratické síly nebyly s to splnit.

Lze-li tedy mluvit o stalinském modelu socialismu jako o určité deformaci socialismu, pak jedině v tom smyslu, že je *ne marxistický* modelem socialismu. Likviduje humanistickou podstatu marxistického socialismu, v chápání lidského smyslu socialistického osvobození se vrací daleko před Marxe. Kombinuje však tyto předmarxovské prvky do nové osobité polohy: platónská vládnoucí elita, která v platónském komunismu měla řídit méněcenné masy, obohacuje svou filosofii o macchiavellistickou komponentu a pruskou říznost. Nižším složkám této elity pak postučuje tato pruská říznost směrem dolů, obohacená o pruskou poslušnost směrem nahoru. Prostému člověku dole je pak nejvíce na prospěch upřímná aktivita a práce dle vytyčené linie, obohacená o patriarchální oddanost k vůdci, který je mytizován stalinskými ideologi.

Tento stalinský model socialismu ztratil dnes již jakoukoli schopnost být reálnou alternativou k moderní buržoazní demokracii evropského typu. To ovšem zdaleka neznamená, že by ztratil atraktivnost jinde na světě. Jeho nová moderní varianta, čínský maoinismus, je toho snad patřičným dokladem.

Jestliže nepodlehne tendenci zaměřovat kritické myšlení za kritické moralizování, pak vůbec musíme zapracovat do svého kritického vědomí určitý základní poznatek z celého dosavadního vývoje lidstva: že totiž pokrok je dosud v lidských dějinách stále spojen s barbarstvím a útlakem takovým způsobem, který černo-bílý hodnotící primitivismus nekritického myšlení nemůže přirozeně pochopit a vysvětlit.

V tomto smyslu zapadá stalinský způsob budování socialismu do „normálních“ zákonitostí dosavadních lidských dějin. Tato jeho „normalita“ je ovšem hlubokou abnormalitou z hlediska marxistické revoluční myšlenky. Stalinismus nebyl fatalitou. Kdyby byl fatalitou, neměli bychom vůbec právo považovat jej za deformaci socialismu. Stalinská alternativa vytlačila prostě alternativu marxistickou.

Byrokraticko-macchiavellistické pojetí výstavby

socialismu zasadilo přitom drtivou ránu marxistickému socialismu právě tím, že si nasadilo marxistickou tvář. Patrně nejhorší důsledek byl ten, že marxistická autostylizace staliniismu vyvolala ve vědomí lidí bezprostřední, a v této své bezprostřednosti zcela přirozenou reakci, kladoucí mezi marxismus a staliniismus rovnítko. Síla této bezprostřední reakce je tak silná, že i někteří marxističtí intelektuálové, u nichž lze důvodně předpokládat kritický způsob myšlení, jsou nakloněni v té či oné míře podléhat tomuto krátkému spojení a odvozují dnes např. Stalinovo myšlení už od Engelse. Je to vůbec zajímavá choroba. Dřív byli ochotni vydávat Stalina za geniálního dovršitele marxismu, dnes jim straší Stalin již v samotných základech marxismu; jsou to vlastně dvě stránky jedné a téže mince. Prakticky to potom často znamená proměnu marxismu v jakýsi mlhavý humanismus, neboť humanistické jádro marxismu je oddělováno od konkrétních socialistických forem, v nichž se Marxovi humanismus uskutečňuje. Zdá se ovšem, že tyto proměny intelektuálních reakcí nepředstavují rozvoj kritického myšlení. Jde mnohem spíše o určitý proces, v němž různé kritické poznatky se nekriticky spojují do určitého systému ideologického myšlení, jehož výraznou motivační složkou je i ona zátěž, kterou pro současný komunismus je postupné vyjevování právě tváře staliniismu.

Nicméně ztotožňování marxistického modelu socialismu se stalinskou praxí, ačkoliv k němu bezprostřední zkušenost posledních desetiletí přímo vybízí, je zcela zřejmým projevem pragmatického ideologického myšlení a s kritickým myšlením nemá naprosto nic společného. Praktickou prověrkou určitého *programového konceptu* není to, že tento program byl v praxi doposud *zaměněn* jiným, nýbrž to, do jaké míry si tento program zachovává svou *myšlenkovou převahu a praktickou aktuálnost*. A je to právě sama dialektika staliniismu, která v praxi socialistické společnosti prokázala myšlenkovou i praktickou převahu marxistického modelu socialismu.

Jestliže totiž staliniismus koncem dvacátých let vytlačil marxismus na periferii revolučního dělnického hnutí, pak o dvacet let později je donucen k tomu, aby sám začal marxismu postupně vyklízet půdu. Přirozeně již za změněné situace a v nových podmínkách.

Staliniismus měl optimální podmínky ve svém rozvoji v podmínkách likvidace kapitalistické třídní struktury, tedy v podmínkách první fáze diktatury proletariátu. Toto období se snažil přímo uměle prodlužovat a nafukovat v zájmu udržení vlastní koncepce. Zároveň dovedně využíval vážné mezinárodní situace a sám ji vědomě vyostřoval. Válečná psychóza a „studená válka“ prospívají nutně staliniismu v každém směru. Neboť jedině v podmínkách třídní přestavby společnosti a v podmínkách „studené války“ mohou ty významné společenské síly, které jsou zaintereso-

vány na socialistické přestavbě společnosti, uvěřit, že stalinský teror je onou nutnou formou třídního násilí po vítězství proletářské revoluce. Druhou podmínkou úspěšnosti této záměny je schopnost stalinismu rozvíjet ekonomiku a zlepšovat materiální a sociální postavení lidí.

Pokud je však vytvořena neantagonistická třídní struktura charakteru v podstatě již socialistického a pokud zároveň v sociálně ekonomickém ohledu dochází ke stagnaci, případně ke zhoršování situace, nastává soumrak stalinismu. Tento soumrak je po válce, kdy vznikly nové socialistické státy, urychlován ještě třetím faktorem. Stalinické hierarchické a monopolistické pojetí moci se totiž nutně přenáší i do vztahů mezi socialistickými státy. Sovětský stalinismus se hrubě vměšuje do záležitostí ostatních evropských socialistických zemí. Nejde už tedy jen o vměšování do života komunistických stran, jak to bylo před válkou, nýbrž o vměšování do záležitostí celých států. To je nový prvek, který je zřejmě *rozhodujícím* podnětem k tomu, aby se napětí poprvé provalilo, aby započal složitý, dramatický a mohdy i tragický proces destalinizace.

První zemí, která si už nenechala líbit vměšování stalinisko-beriovské byrokracie, byla Jugoslávie. Umožnila to jistě i národní hrdost a statečnost Jugoslávů a poměrně výhodná geopolitická situace země, že onen „skok do tmy“ byl proveden. Tento jugoslávský „skok do tmy“, jenž činí z Jugoslávie avantgardní oddíl v procesu destalinizace mezinárodního socialistického hnutí, a jehož náplní se pak stává vytvoření komunalistické koncepce socialistické demokracie, má obrovský inspirativní význam pro další proces destalinizace. Socialismus a marxismus opět splývají v jedno, stalinská ideologie, pokud se odvažuje teoretické diskuse s „jugoslávskými revizionisty“, musí nutně sklízet porážku za porážkou, neboť tyto „revizionisté“ velmi snadno odhalují nemarxistickou podstatu.

Jugoslávský „skok do tmy“ měl zřejmě značný vliv i na realisticky uvažujícího Chruščova, i když hlavním bezprostředním důvodem, který vedl k XX. sjezdu, byla patrně stále větší neudržitelnost stalinské koncepce boje s kapitalistickým světem. Ovšem bezprostřední dopad XX. sjezdu na vnitřní vývoj v socialistických zemích je obrovský, přichází polský „Październik“ (na nějž my tehdy reagujeme obdobně, jako dnes reagují v Polsku na náš „leden“). Tragické maďarské události — ovšem i další, zejména současný vývoj v Polsku — ukazují, že proces destalinizace není automatický, že stalinismus neodejde obdovně, jako dnes reagují v Polsku na náš „leden“). Tragické maďarské události — ovšem i další, zejména současný vývoj v Polsku — ukazují, že proces destalinizace není automatický, že stalinismus neodejde obdovně, jako dnes reagují v Polsku na náš „leden“). Tragické maďarské události — ovšem i další, zejména současný vývoj v Polsku — ukazují, že proces destalinizace není automatický, že stalinismus neodejde obdovně, jako dnes reagují v Polsku na náš „leden“).

přesvědčení, že stalinsky deformovaný socialismus najde vnitřní síly k tomu, aby tyto deformace překonal, vyjádřilo zřejmě jistou zákonitou tendenci vývoje socialismu, která se ovšem začala projevovat až po Trockého smrti.

Zdá se přitom, že dialektika stalinismu nabyla klasicke podoby právě ve vývoji československém. Naše komunistická strana byla vedle jugoslávské zdaleka nejsilnější stranou ve srovnání s jinými evropskými zeměmi, které po válce nastoupily cestu k socialismu. V období předúnorovém se maximálně vzdálila stalinským receptům a získala si tak velký respekt a přirozeně vedoucí postavení v zemi. Výrazem toho je i uskutečnění druhé fáze socialistické revoluce u nás v únoru 1948.

Vzápětí po únoru však nastupuje generální a totální stalinská deformace socialistické přestavby a výstavby naší společnosti. Československo tehdy nebylo schopno provést to, co Jugoslávie. Naopak stalinská deformace je v širokém okruhu progresivních sociálních sil, které jsou orientovány na výstavbu socialismu, pocitována jako adekvátní forma socialistické revoluce. Stalinistická byrokratická moc těží z toho, že se stává reprezentantem skutečných socialistických přeměn, které mají masovou základnu a masovou oporu, a upevňuje stalinský tvar našeho socialismu. Jsme považováni za jednu z bašt stalinismu v Evropě.

Poté však, kdy základní přeměny jsou provedeny, narůstá právě v Československu v urychleném tempu a *ve všech aspektech*, které jsme výše vytkli, klasicke forma krize stalinismu. Po přechodu revoluční vlny začínají stalinské metody narážet na hlubokou demokratickou národní mentalitu, která je dědictvím celých staletí. Jestliže stalinismus byl schopen rozvíjet ekonomiku především byrokratickým způsobem (v Rusku měl k tomu např. téměř neomezené možnosti), musí zemi, odkázanou na intenzitu svého hospodářství, přivést postupně do hospodářské stagnace a krize. Po socialistickém přetvoření třídní sociální struktury musí se byrokraticko-represivní styl práce obracet již nejen proti těm, kteří jsou, nebo které je možno prezentovat jako nepřátele socialismu, nýbrž proti této socialistické společnosti samotné. A ve vyspělé zemi musí proto nesrovnatelně větší část této socialistické veřejnosti pocítovat tento styl práce a řízení jako něco trapného, nesmyslného a škodlivého.

Rozhodující význam pak má to, že po dvacátém sjezdu si stále větší část komunistů, schopných kritického uvažování, uvědomuje rozpor mezi byrokratickým a marxistickým modelem socialismu; že si to uvědomuje řada čelních komunistů, posilovaná těmi, kteří byli v padesátých letech perzekvováni, nebyli však na štestí popraveni. Vytváří se tak onen opoziční komunistický proud, proti němuž byrokratická moc po XX. sjezdu již *převážně* zaměřuje svůj represivní tlak, aniž by ovšem již měla možnost používat forem

pouónorových.

Posledním a bezprostředně nejučinnějším faktorem je pak to, že stalinský centralismus a monolitismus vytváří zcela logicky novou verzi „čechoslovakismu“ v zemi, která již s jednou formou „čechoslovakismu“ skoncovala. Tím se dostal do zcela beznadějného střetu s slovenským národem a prakticky se všemi slovenskými komunisty.

Všechny tyto faktory ve svém celkovém prolnutí pak způsobily izolaci a krach stalinské vládnoucí elity právě v komunistické straně. Tím bylo umožněno, že právě Komunistická strana Československa se stala onou silou, která uskutečnila rozhodující obrat v zemi; a stala se nikoliv formálně, ale *fakticky* vedoucí politickou silou v procesu, jehož smyslem je uskutečnění socialistické demokracie.

Kritické myšlení, jak se zdá, nemůže nepostřehnout tyto skutečnosti. Jde nyní přirozeně o to, jak chápat socialistickou demokracii, a jakým způsobem ji realizovat. Jde prostě o problém modelu socialistické demokracie.

2. K POVAZE A VÝVOJOVÝM MOŽNOSTEM SOCIALISTICKÉ DEMOKRACIE

Uvědomíme-li si některé skutečnosti a souvislosti, dotčené v první části této úvahy, můžeme snad přesněji charakterizovat i současnou fázi, ve které se nacházíme. Nejde v žádném případě o nějakou krizi v jakémsi universálním smyslu, nýbrž o nástup do vyšší vývojové fáze socialismu, umožněný právě tím, že sama komunistická strana k němu prorazila cestu. Tento nástup jistě má a ještě bude mít řadu vážných krizových momentů, ty nám ovšem nesmí zastřít skutečnost, že socialisticky přetvořená společnost si v těchto krizových konfliktech řeší objektivní problémy a úkoly své cesty k postupné emancipaci socialistického člověka. Kritika stalinismu, proud rehabilitací není a nemůže být návratem k nějaké „předstalininské“ minulosti, je naopak průvodním rysem pochopení smyslu socialistické přítomnosti a budoucnosti, k němuž minulý, jakkoliv deformovaný vývoj vytvořil podmínky.

Byla již řeč o tom, jak stalinismus musí v pozdní fázi svého života postupně vyklizovat půdu marxistické koncepci socialismu; tato marxistická koncepce není ovšem žádným hotovým receptem, který by bylo možno vytáhnout z nějaké zásuvky, v minulých letech dobře uzamčené. Jde o něco zcela jiného: jde sice o zásadní marxistickou představu o smyslu socialismu a jeho vztahu k emancipaci člověka, jde o zásadní marxistickou představu socialistického přetvoření sociálně ekonomických společenských vztahů, jeho funkce a dynamiky — jde však současně o to, rozvinout tyto dvě základní komponenty do podoby konkrétního politického programu a zaměřit se na bezodkladnou,

byť i postupnou praktickou realizaci tohoto programu.

O které základní problémy přitom jde? Jestliže marxismus jako celek je především určitou teorií, jejímž smyslem je objasnit a připravit podmínky pro všestranné osvobození člověka a rozvinutí jeho lidských potenci, pak koncepce socialismu, která je v marxismu rozvinuta, má zcela určitý smysl: pochopit tento humanisační cíl jako cíl všeobecně sledovaný a žádoucí. V tomto svém *sociálním universalismu*, v požadavku a snaze zabezpečit určité lidské hodnoty pro *všechny* příslušníky společnosti, se lišil vždy *jakýkoli* socialismus — ať předmarxistický, marxistický či pomarxistický — od *liberalistického* chápání lidské emancipace. To je třeba připomenout dnes i proto, že v různých úvahách a diskusích o socialismu, jichž jsme dnes svědky, dochází někdy ať již vědomě či nevědomě k *záměně* socialistických hledisek za liberalistická. Liberalismus je antisocialistický nikoliv tím, že by neposkytoval člověku možnosti faktické svobody, nýbrž tím, že požadavek svobody lidstva jako *sociálního celku* je mu zcela cizí a vzdálený.

Právě sociální universalismus *jakéhokoli* socialismu musí vést k programu i praxi *socialistické přestavby* společnosti; to je zřejmé v Evropě již od 13. a 14. století. Marxistický socialismus se přitom liší od nemarxistických koncepcí socialismu tím, že tuto socialistickou přestavbu chápe jako *základnu lidské emancipace*, nikoliv jako formu sociální nivelizace či jako včlenění člověka do určitého předem daného, strnulého a všeobecně platného schématu sociálních a lidských hodnot.

Současně chápe marxismus tuto socialistickou přestavbu jako proces, v němž člověk dalším vystupňováním své ekonomiky si postupně vytvoří pokud možno nejvyšší materiální podmínky své svobody, bude se postupně zbavovat své sociální determinace, dané jistým druhem práce a bude si tak vytvářet podmínky pro *universalnost* své lidské aktivity. To je *druhá stránka* socialistického universalismu, která již však není společná všem dosavadním modelům socialismu, která je specifická právě pro marxismus.

To je podstata a základní smysl marxistické koncepce. Bude jistě užitečné, vzít v našich „kritických diskusích“ o humanismu a socialismu tuto skutečnost na vědomí a kriticky se s ní vyrovnat — zvláště jsme-li prodchnuti přesvědčením, že koncept socialismu vlastně zatím ještě neexistuje. Bude možná také zapotřebí se s touto skutečností vůbec nejprve obeznámit. Tak teprve mnohde vzniknou podmínky pro kritické myšlení o socialismu. Neboť odvaha v „kritických soudech“ o socialismu může být často přímo úměrná stupni neznalosti elementárních skutečností z vývoje teorie a praxe socialismu v dosavadních lidských dějinách.

POLITICKÝ PROGRAM, POLITICKÁ STRANA A SVĚTOVÝ NÁZOR

Bylo již řečeno, že základní koncepce socialismu musí nabýt podobu politického hnutí a konkrétního politického programu, má-li se proměnit z pouhého myšlenkového projektu v záležitost politické praxe. Jestliže tedy v současné chvíli stojíme na prahu nové vývojové etapy, na prahu socialistické demokracie, jde přirozeně o politický program socialistické demokracie.

V této souvislosti je třeba dotknout se jedné falešné představy, která je v současných diskusích dosti rozšířena: je to představa, že dosud měla komunistická strana monopol politické moci a že tento monopol je třeba odstranit. V uplynulém období měla totiž monopol moci určitá skupina byrokratické elity, nikoliv komunistická strana. A monopol moci této elity zlomila právě komunistická strana v onom procesu, v němž se stala a stává opět politickou silou ve vlastním slova smyslu.

Je přitom zcela zákonitě, že obnova vnitrostraničné demokracie v komunistické straně a proces vytváření socialistické demokracie v celospolečenském měřítku jsou spojitě nádoby. Právě proto, že se na základě vnitrostraničné demokracie opět konstituuje jako *politické* hnutí, mohla komunistická strana ve vývoji od ledna do dneška zcela *podstatným* způsobem přispět k oné podstatné proměně v politickém stavu země, která je již faktickou; akční politický program, který přitom vytvořila, je ve svém směřování a ve svých důležitých konkrétních bodech vcelku adekvátní důležitým potřebám dalšího vývoje naší společnosti; nelze ovšem pochybovat, že musí být dále prohlouben, zpfesněn a rozvinut — kromě jiného i v chápání politického modelu socialistické demokracie.

Pro rozvoj socialistické demokracie v Československu bude jistě jediné ku prospěchu, bude-li mít marxisticko-komunistický program své partnery a protihráče v jiných socialistických programech a politických stranách. To ostatně plyne z dosavadního vývoje. Je ovšem pochopitelné, že musí jít o *socialistické* programy a strany, *akceptující* socialistický program do svého praktického i ideologického usilování. Pouhé zapracování obsahově vyprázdněného slova „socialismus“ do něčeho, co svůj údajný socialistický obsah prezentuje právě jen tímto obsahově vyprázdněným termínem „socialismus“, nemůže pochopitelně příliš obohatit ani socialistickou teorii ani socialistickou praxi. Jestliže např. Václav Havel ve svém diskusním příspěvku v LL dospěl k představě, že v socialistické demokracii by jedna strana mohla více zajišťovat socialismus a druhá demokracii, pak tuto ideu socialistické demokracie — byla-li míněna vážně — nelze přirozeně brát vážně. (Jestliže nebyla míněna vážně, pak je možno zjistit v Havlově tvorbě zajíma-

vou změnu: jestliže doposud byla Havlovou tvůrčí metodou promyšlená redukce skutečnosti do podoby určitého symbolu, prostoupeného silnou racionalitou, pak se nyní patrně ukazuje nová tendence k racionálně silně odlehčené dadaistické hravosti.)

Vztah mezi stranami, stojícími na platformě socialismu, musí být ovšem v našem politickém systému zcela jiný než ten, který realizoval stalinismus ve své politické praxi. Je třeba respektovat autonomii stran, jejich politickou specifitnost. Jde-li však o strany, vážně usilující o socialismus, musí být patrně jejich vztah zároveň a zcela logicky i vztahem partnerství a kooperace, nikoliv oním konfliktním vztahem, který je běžný v buržoazním politickém systému. To neznamená monolitní jednotu a vyloučení sporných politických otázek; znamená to však, že střetání názorů a politická autonomie všech politických partnerů se musí vždy opírat o to základní společné jádro socialistického programu a socialistické politiky, které uvádí tyto politické strany do partnerského vztahu kooperace.

Vedoucí úloha komunistické strany v tomto partnerském vztahu může vyplývat jedině z toho, že marxisticko-komunistický program výstavby socialismu bude nehlubší a nejvyspělejší a že praktická aktivita, plynoucí z tohoto programu, bude nejučinnější. Sám neskrývám své přesvědčení, že marxistická myšlenková metoda dává komunistické straně schopnost, vytvořit si tento předstih.

V diskusi v LL rovněž padla důležitá otázka o vztahu politické činnosti a světového názoru. Zdá se mi, že tato otázka bude muset být předmětem vážného zamyšlení a podrobnější analýzy. Ovšem již dosavadní historická zkušenost ukazuje, že *zdaleka ne každý* světový názor má schopnost rozvinout se až do podoby politického programu. Je-li např. Heideggerova filosofie i jistým světónázorově ideologickým systémem, pak — jak se mi alespoň zdá — budou naši současní stoupenci Heideggera velice obtížně rozvíjet Heideggerův názorový systém do podoby určitého politického programu — natož pak do podoby určitého konkrétního socialistického politického programu. Podaří-li se jim to, bude to vskutku obrovský výkon.

Zkušenost zatím ukazuje, že liberalistický světový názor (používám zde termínu světový názor pro označení určitého světónázorově ideologického systému, vážícího se k lidské skutečnosti), ať již toho či onoho odstínu, vyúsťuje do té či oné podoby buržoazního politického programu. Výrazné bylo fašistické politické promítnutí určité koncepce rasismu v německém fašismu. (Ani nacismus nebyl totiž zdaleka politickým pragmatismem.) Zcela specifické postavení má křesťanský světový názor, který byl s to se politicky vyvinout jak do jisté koncepce socialismu, tak do politické ideologie feudalismu a později kapitalismu. Právě ta-

to ojedinělá a přitom přirozená transformační schopnost křesťanského světového názoru umožnila např. onu velkou vnitřní revoluci, která probíhá v současné katolicismu, a která jistě usnadní i našemu politickému katolicismu orientovat se dnes v našem politickém systému již jasně socialisticky.

Dnes lze mnohde cítit snahu kombinovat nějak liberalismus se socialismem. Má-li ovšem tato celkem přirozená reakce dospět do stadia kritického myšlení, bude třeba, aby nositelé této živelné tendence si uvědomili tu prostou skutečnost, že styk liberalismu se socialismem již *dávno* vedl k vytvoření socialistické koncepce, která realizaci svobody člověka povýšila na svůj *hlavní ideologický cíl*. Tuto koncepci vytvořil právě Marx.

Pro současnou fázi realizace modelu socialistické demokracie to prakticky znamená vytvoření *naproste svobody* pro různé světónázorové a kulturní koncepce, pokud respektují socialistickou organizaci společnosti. Marxovská koncepce rozvinutí totálního člověka, která je marxistickou ideologií v *užším slova smyslu* se v socialistické společnosti může realizovat jedině ve *svobodné konfrontaci* s jinými kulturně ideologickými a světónázorovými koncepty. To vyplývá z podstaty marxismu a marxistického chápání svobody. A v tomto smyslu právě *komunisticko-marxistický politický* program chápe politický systém socialistické demokracie jako základnu svobodné konfrontace kulturně světónázorových hledisek, která již ztrácí svůj *třídně politický* charakter a stávají se kulturními a světónázorovými hodnotami nikoliv v politickém, nýbrž v *nejvolnějším lidském slova smyslu*.

OD DEMOKRACIE NEPŘÍMÉ K DEMOKRACII PŘÍMÉ

Systém politických stran a politických programů v socialistické demokracii jakožto systém *partnerské kooperace* vede přirozeně k renesanci parlamentarismu, k novému oddělení moci zákonodárné od moci výkonné, k restituci soudcovské nezávislosti, k reálnému zajištění ústavních občanských práv. Padá a přirozeně padne tzv. „kádrový strop“ pro nestraníky, padne i zakotvení vedoucí úlohy komunistické strany v ústavě. Musí být legalizováno zrušení cenzury.

Vyčerpají se tím však úkoly demokratizace a potřeby socialistické demokracie? Zdaleka ne. Omezenost dosavadní diskuse spočívala v tom, že tato diskuse se sama omezovala pouze na ony složky demokratického systému, které byly rozvinuty v podmínkách buržoazní demokracie, musí přejít do systému socialistické demokracie a v období stalinismu byly *fakticky* likvidovány.

Jimi však socialistická demokracie vyčerpána není. Neboť spolupráce socialistických politických stran v socialistickém parlamentě je sice nutným elementem socialistické demokracie, je však výrazným ele-

mentem *nepřímé* (zastupitelské) demokracie, kterým se demokratizace socialistické společnosti nemůže zdaleka vyčerpat. Absolutizováním tohoto elementu je *myšlenkově* krokem zpět, vede k nekritické idealizaci parlamentarismu a buržoazně demokratických elementů socialistického systému. Je třeba si připomenout, že např. na půdě buržoazně demokratického parlamentarismu přišel k moci v Německu nacismus, že na druhé straně Stalin nahradil původní sovětský systém systémem parlamentarismu (tzv. stalinská ústava ze třicátých let) právě v době, kdy stalinismus vystupňoval své nezáonné represe.

Právě marxismus znamená v dosavadním myšlení kvalitativně vyšší stupeň pojetí socialistické demokracie tím, že zjistil obsahovou *omezenost* socialistické demokracie jako systému, který přece jen ještě zůstává státem a že chápe socialistickou demokracii jako určité stadium vývoje k *socialistické samosprávě* jakožto nejvyššímu cíli socialistické organizace společnosti.

Zároveň již bylo marxistickou analýzou naznačeno, že to nejsou elementy *nepřímé* demokracie, nýbrž naopak prvky *přímé demokracie*, které umožňují postupně vytvářet předpokladů pro socialistickou samosprávu, pro postupné odumírání státu. Pozornost, která je zatím tomuto komplexu otázek věnována, je krajně nedostatečná, ačkoliv kritické promyšlení modelu socialistické demokracie by se mělo pohybovat přinejmenším na té úrovni, které již bylo historicky dosaženo; tzn. mělo by zahrnout právě i tento komplex.

Chťel bych závěrem zcela heslovitě poukázat na tři konkrétní způsoby, v nichž se přímá demokracie u nás již dnes formuje, anebo by se mohla formovat.

Vzájemná výměna látek mezi politickým vedením země a mezi širokou veřejností, jejímž nástrojem jsou především prostředky masové komunikace, svoboda tisku a projevu, je určitou formou přímé demokracie, která již u nás vznikla a která sehrála přímo *klíčovou* roli ve vývoji od ledna do dneška. Jestliže se přitom poměruje tato svoboda tisku, projevu a kritiky měřítky buržoazně liberalistickými, je to zcela chyběná a scestná počínání. Neboť právě buržoazně liberalistický systém svou vlastní podstatou *paralyzuje* zároveň společenskou účinnost svobody projevu a veřejné kritiky, kterou v maximální míře připouští. Neboť *dopad* této kritiky se třeští a oslabuje právě tím, že tato kritika je v liberalismu ve svobodou než účinným společenským aktem, není zavazující, může i nemusí být akceptována. Naproti tomu svoboda kritiky a svoboda projevu ve společnosti, relativně sjednocené na půdě socialistických vztahů a socialistického politického programu, je mnohonásobně účinnější, je zde mnohem obtížnější vyhnout se jejimu dopadu, je třeba jí mnohem více respektovat. To dokazuje její fungování v krátké době posledních tří měsíců, kdy právě

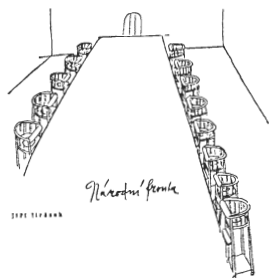
aktivita veřejnosti, prostředkovaná tiskem a rozhlasem, změnila politickou tvářnost země. Právě na *půdě socialismu* stává se tak svoboda tisku a projevu jednou ze základních forem přímé demokracie.

Druhou formou přímé demokracie je proces, který probíhá v odborech; je sice zatím v počátcích, je mu však věnována malá pozornost. Vzniká zcela nově chápání odborů jako přímé organizace pracujících, vznikají zárodky *socialistického syndikalismu*. To má a může mít obrovskou důležitost pro vývoj našeho socialistického modelu. Neboť bez rozvinutí socialistického syndikalismu, bez přímého vlivu *bezprostřední* organizace pracujících na instituce socialistického státu, nelze vytvořit vyšší formy socialistické demokracie.

Konečně je to otázka přímého řízení a spravování našich socialistických podniků kolektivně pracujících, otázka podnikových a dělnických rad, která je zatím daleka nezanedbanější, i když možná v dnešní chvíli nejdůležitější. Podle mého názoru nelze rozvíjet novou ekonomickou soustavu bez systému podnikové samosprávy, bez systému podnikových, dělnických rad. Jinak by se nová ekonomická soustava mohla zvrhnout v manažerský systém, v ekonomickou i politickou nadvládu technokracie, mohl by se z ní vytratit socialistický obsah. Podniková samospráva znamená *nejdůležitější vlom* do státně administrativního řízení naší společnosti právě tam, kde zůstává i nadále těžiště socialistického vývoje země. Právě proto je třeba pokročit k její urychlené realizaci a soustředit se i pozornost kritického myšlení.

Marxistický model socialismu je spjat zcela bytostně s rozvojem přímé demokracie. Tři formy přímé demokracie, stručně právě zmíněné, nemají zatím jako tento *celek tří článků* obdoby. V naší zemi k němu přistupuje i politický systém partnerské kooperace politických stran na společné bázi socialistického programu, systém socialistického parlamentarismu. Takto strukturovaný politický model socialistické demokracie, bude-li naplňován živým obsahem, může být skutečně nástupem k cíli nejvyššímu, k *socialistické samosprávě* socialistické společnosti.

LL č. 10 a 11, 2. a 9. května 1968

Miroslav Holub O zabíjení slov

Dějiny učí, že zabíjení slov předchází zabíjení lidí. Věda i literatura, dva zdroje moderního světa a moderního lidství, jsou založeny na přímém a neporušitelném vztahu slova a věci.

Myslím, že v uplynulých dvaceti letech mělo porážení slov v rozměrech přímo jatečných jednu příznačnou příčinu: ať se dělalo co se dělalo, dobrého nebo špatného, všechno bylo zahaleno buď utajeností nebo podivným ostychem. Přičemž zatajování a ostychu se říkalo bdělost a ostražitost, mezi jinými termíny.

Vzpomínám diskuse se zahraničními návštěvníky v polovině padesátých let: někteří kolegové pokládali zmínku o diktatuře proletariátu za proradnost; mluvili výhradně o demokracii, a to té pravé, nové, jediné. Procesy se označovaly slovem spravedlnost a vůle lidu. Cenzura buď neexistovala, i když na tiskový dozor se nosily i idiotické referáty o setkání s takovými zahraničními návštěvníky, nebo byla označována za konzultaci. Genetika byla buržoázní pavěda, nesmyslné pokusy, které končily popráním zákona o zachování hmoty nebo přeměnami biologických druhů, byly novou vědou, jedinou, pravou, revoluční.

Zdražení bylo úpravou cen, již všichni vítají, jmenování lidí do zastupitelských orgánů volbami. Přičemž zdražovat nebo snižovat životní úroveň nebo jmenovat zástupce může být, dejme tomu, historická nutnost. Ale tím přejmenováním, tím zabíjením slov se z toho dělala šaškárna.

Šaškárna, která dodávala veřejnému životu zvláštní příchut' pobytu v jakési imaginární zemi, kde se mateřština překládá do primitivního nářečí, kde se činitelé domlouvají řečí šamanů a kde se rozprostírá a reprodukuje všeobecný pocit viny, viny, která pramení nejen z vědění o temných stránkách skutečnosti, ale která začíná každým otevřením huby.

Není divu, že v takové zemi má každý pokus o skutečnou literaturu, o nalezení prvního a druhého a dalšího slova, vztahového na věc a nikoli na znetvořený stín věci, klíčový a bojový význam. Literatura padesátých let byla proto vždy a v každém případě angažovaná: za stavu, kdy se politice pomáhá skopolaminem, je věta „to, co jsme mlovali, mlóvat budem dál“ revolučním činem, i když se týká tatínkovy dýmky.

Soudím, že jest na literatuře, aby nad slovy bděla ještě drahnou dobu. Mnoho slov je mrtvých, mnoho nemocných, nová slova chytá padoucí nemoc. Ožítí našich novinářů je jistě podivuhodné a krásné. Ale porovnejme noviny z jednoho, kteréhokoli, týdne a zvažme jejich slova. Změřme horečku těchto slov. Slovo jako souhlas, všichni, bezvýhradně, mládež, volby, demokracie. Někdo to řekne, někdo to opakuje. Stav, kdy jeden termín se rázem stává majetkem všech a kdy je používán